

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 116 1995

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark

Stockholm: Anders Cullhed, Ulf Boëthius, Ingemar Algulin

Umeå: Anders Pettersson

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* skall lämnas dels på diskett (företädesvis i ordbehandlingsprogrammen Word för Windows, Word för DOS eller Word Perfect), dels i form av utskrift på papper.

Bidrag insänds till: Svenska Litteratursällskapet, Litt.vet. inst., Slottet, ing. A0, 752 37 UPPSALA.

Bidrag lämnade senare än 30 juni 1996 kan ej publiceras i *Samlaren* 117 1996.

ISBN 91-87666-10-3

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1996

1989/90», deklarerar Karin Naumann i sitt förord. *Utopien von Freiheit. Die Schweiz im Spiegel schweizerischer Literatur* kännetecknas av en påfallande väl genomarbetad framställning som otvivelaktigt har ett avsevärt bildnings- och underhållningsvärde för dem som är intresserade av att ta del av en kronologiskt upplagd studie med syfte att förmedla »ein möglichst variiertes Bild von der Schweiz in der schwedischen Literatur im Wandel der Jahrhunderten».

Vid konciliet i Basel 1434 höll Nicolaus Ragvalds ett tal – det finns återgivet i *Samlaren* 17 (1896) – där han gjorde anspråk på den främsta rangen i församlingen med åberopande av götarnas stora bedrifter under folkvandringstiden. Åt de seglivade föreställningarna om urschweizarnas svenska ursprung ägnar Karin Naumann det första avsnittet av sin bok; i ett arbete från 1846 förhöll sig J.R. Burckhardt starkt kritisk gentemot dylika ursprungstester. Karin Naumann går i samma kapitel, Die ältesten Beziehungen, fram till Jacob Jonas Björnståhls brev från sina utländska resor (1781) och därmed till historien om hur »Ein Universalgelehrter verschafft sich Zugang zu schweizer Koryphäen». Det andra kapitlet redovisar ett strängt urval av de alltifrån 1830 rikt flödande reseskildringarna; »von nun an steht fast ausschliesslich das ästhetische Erlebnis der male- risch-romantischen Schweizerreise im Mittelpunkt», framhåller Karin Naumann som är beredd att tillerkänna Karl August Nicanders reseintyck från Alplandskapet en naiv charm och därmed en viss litterär förtjänst, detta i polemik mot Uwe Ebels kärva karakteristik i *Studien zur skandinavischen Reisebeschreibung* (1981). Carl Wilhelm Böttigers dikter med Alpmotiv har Paul Fröberg i boken *Skalden Böttiger* inte haft mycket till övers för, men Karin Naumann lyfter fram poemet *Fremdling* in *St. Gallen* (dikten återgavs översatt i antologin *Nordlandsharfe*, 1889), som i femton strofer behandlar överste Gustafssons tragiska lott. Vad så Carl Snoilskys naturlyrik beträffar framhäver Karin Neumann det symbolmässiga inslaget i en dikt som Edelweiss. »Dieser Tendenz wird dann im die Jahrhundertwende von Oscar Levertin in seiner Schweizpoesie weitergeführt und vertieft.» I och med Fredrika Bremer ställs Neumann inför, som hon konstaterar, »eine der interessantesten und denkwürdigsten Schilderungen aus Schweiz»; hon gör som hon förutskickat i förordet här liksom på andra håll i boken ett flertal belysande citat. Fredrika Bremers av forskningen klarlagda feministiska inriktning pointeras givetvis av Karin Naumann.

Så gäller det i och med kapitel III emigranterna kring sekelskiftet, Strindberg och Heidenstam, Levertin, Ola Hansson. Karin Naumann gör den reflexionen att Strindberg är en av de få svenska författare som mer ingående har uppehållit sig vid samhällslivet i Schweiz. Den tendentiösa karaktären av den beskrivning som här ges, luckor och felinformationer, har som Neumann noterar klarlagts i en större uppsats av Oskar Bandle. Strindbergs och Heidenstams tankeutbyte på Schloss Brunegg fokuseras naturligtvis av Naumann som i en koncentrerad framställning får åtskilligt väsentligt sagt. De tio sidorna om Ola Hansson kan sägas porträttera nära nog i helfigur en författare som under en kort

tidrymd tillhörde de mest lästa författarna på kontinenten. Hur i Levertins efterföljd de båda finlandssvenskarna Gustaf Mattsson och Edith Södergran sökte sig till sanatorier i Schweiz och senare likaså Johan Beck-Friis och Sven Stolpe berättar Naumann i kapitel IV, betitlat *Die Alpenlandschaft vom Sanatorienfenster ab*. »Es ist überhaupt erstaunlich», förklarar Karin Naumann, »wie wenig die Bedeutung der schweizer Aufenthalt für die Bahnbrechern des lyrischer Modernismus in Norden seitens der Literaturwissenschaftler gebracht worden ist, obwohl die Dichtern doch ganz offensichtlich aus der Mächtigkeit der Alpennatur eindrucksvolle Motive für die eigenartige, expressive Bildwelt ihrer Dichtung bezogen hat.»

Anhaltsposter på den fortsatta vägen finner Naumann så i tre reseskildringar, Fredrik Bööks, Frank Hellers och Eyvind Johnsons. *Dagbok från Schweiz 1947–1949* ägnas naturligt nog det största intresset liksom de i *Stunder, vågor*. Berättelser från resor (1965) återgivna reseintycken. Johnson skulle ju därjämte i historiska romaner utnyttja reminiscenser från sina år i Schweiz. I *Notizen aus der Schweiz*, dvs. *Dagbok från Schweiz i tysk översättning* (1976), betygade han sin tacksamhet: »Wie sagt man doch: Ein Stück vom Herzen bleibt zurück, hier in diesen so verschiedenen Kantonen.» Denna hemkänsla och denna entusiasm för befolkningens enkla, lantliga levnadssätt kan erinra om Strindbergs och Heidenstams, skriver Naumann, när dessa båda skildrar Schweiz som ett förverkligat paradiset på jorden.

Två kritiska röster kommer så till tals, Arvid Brenner med sin roman *Stranden mitt emot* och Jacques Werup med *Swiss Made* (1975). Werups häftigt provokativa text med dess attacker mot kapitalismens högborg tillerkänner Karin Naumann ett obestriddigt intresse som motvikt till de många romantiserande klichéföreställningarna ända in i våra dagar. På samma gång gör hon klart att det rör sig om en endimensionell karikatyr av Alprepubliken. Slutpunkt i hennes genomgång blir Jörn Donners klartänkta Rapport från Europa (1990) med dess konstaterande av att inte heller Schweiz med sina kor, i Europas mitt, kan stå utanför Europa.

Karin Naumann noterar litet vemodigt såväl i bokens inledning som på dess slutsidor att kunskapen om och intresset för det andra landet nu är lika klen i Schweiz som i Sverige. Hon kastar fram att det kan röra sig om ett slags »Geschwisterleid» och hon uttrycker den fromma förhoppningen att hon med sin bok i någon mån kan ha bidragit till ett närmande mellan de båda systrarna Svea och Helvetia.

Ulf Wittrock

Om flickor för flickor. Den svenska flickboken. Red. Ying Toijer-Nilsson, Boel Westin. Stockholm 1994 (Skrifter utgivna av Svenska Barnboks-institutet, 52).

I den vackert formgivna antologin *Om flickor för flickor. Den svenska flickboken* återuppväcker ett dussin svenska litteraturforskare ett tjugotal författare och deras flickbokstexter från sekelskiftet fram till 1940- och -50-talen. Resultatet är en mycket läsvärd bok om

en undanskymd genre; inte bara ger den en belysande bild av texternas kulturella sammanhang och deras litterära relationer, den kastar också ljus över den moderna flickboken och dess rötter.

Medverkande i antologin är Ying Toijer-Nilsson, Boel Westin, Kristin Hallberg, Birgitta Josefsson, Ruth Halldén, Inger Brattström, Eva Nordlinder, Gabriella Åhmansson, Carina Lidström, Eva Heggestad och Ulf Boëthius, och bokens femton artiklar behandlar såväl mer namnkunniga som helt utdefinierade och bortglömda författarskap – allt ifrån Helena Nyblom, Agnes von Krusenstjerna, Marika Stjernstedt och Jeanna Oterdahl till Lisa Eurén-Berner (1930-talets Fröken Sprakfåle-böcker), Ester Blenda Nordström (serien om den självständiga patron Annmari under 1920–30-talen), Gerda Ghobé (Anne-Vildkattböckerna 1943–48) och Ester Bolinder (1940–50-talets äventyrsböcker). Det är givetvis en samling böcker med varierande perspektiv och tematik, vilket också visar sig i artikelförfattarnas många tankeväckande val av infallsvinklar. Man förstår av denna exposé över en genre att det går att finna en rad intressanta motiv och miljöer att fördjupa sig i. Så väljer t.ex. Eva Nordlinder att koncentrera sig på skildringen av arbetet i Maja Jäderin-Hagfors flickböcker, i vilka flickornas yrkesdrömmar och professionella verksamhet intar en central plats. Ulf Boëthius skriver om Ester Bolinders böcker som gestaltar den unga flickans möte med andra kulturer och kontinenter. Och Ying Toijer-Nilsson lyfter fram klassocial medvetenhet och sexualitisk öppenhet i Jeanna Oterdahls skildringar av flickors livsväg och mognad.

Om motivvalen skiftar tycks emellertid en större samstämmighet råda kring de teoretiska utgångspunkterna. I så gott som alla uppsatser finns en polemik mot tidigare flickbokskritik och -forskning som velat reducera en mängd flickböcker till schabloniskildringar och i könspolitiskt hänseende konserverande historier. Ruth Halldéns ord i uppsatsen »Fröken Sprakfåle. En rebell i fickformat» om bedömningen av Lisa Eurén-Berners Sprakfåle-böcker tycks kunna gälla för genren som helhet, vilken »alltid har häcklats för sina brister och aldrig prisats för sina förtjänster (s. 126). I *Om flickor för flickor* drivs däremot tesen att flickböckerna kan läsas på ett annat sätt; under den ibland till synes statiska ytan finns en annan text, som problematiserar kvinnans position och det traditionella könstänkandet. Och även i ytskiktet är, som flera av forskarna visar, många författare radikalt framsynta i frågor av könspolitisk art. Hos samtliga uppsatsförfattare finns alltså en kreativ nyläsningssambition som synliggör texternas könsmedvetenhet. En sådan utgångspunkt bildar det sammanhållande kittet i antologin (vars linje enligt redaktörerna annars varit att låta uppsatsförfattarna få stor frihet). Denna konsensus skapar en homogen karaktär och bidrar till att placera in arbetet i ett samtida forskningsläge. Det gör inte antologin mindre intressant, tvärtom uppvisar den på ett klagörande sätt barnlitteraturforskningens frontlinjer och vetenskapliga position.

Men trots att den samtida kritiken och den tidigare flickboksforskningen redan understrukit det konventionella så saknar jag ibland i denna nya antologi ett mer varierat förhållningssätt i ett visst avseende - kanske

kunde man t.ex. tänka sig en kategori flickböcker som bildade reaktion mot den kvinnofrigörelse som bottnade i åttitalet och som de könsradikala författarna gav uttryck för i sina verk. Hur såg i så fall en sådan mer systembevarande litteratur ut och vilket inflytande fick den på den framtida flickboken? Sådana exempel saknas i antologin, exempel som i sin tur djupare kunnat belysa huruvida de medvetna författarna polemiserade mot en bestämd flickbokstradition. Ulf Boëthius rör vid ämnet i sin uppsats »'Så mycket konstigt det finns här i landet'. Ester Bolinders flickböcker». Där förs ett intressant resonemang kring genrebrott och författarens förhållande till norm och tradition (en diskussion som dock inte går närmare in på den konventionella litteratur som skapade mallarna för barnlitteraturens olika genrer). Ulf Boëthius beskriver hur Ester Bolinder måste anpassa sig till »vad man kan kalla tidens feminina diskurs – det språkliga regelsystem genom vilket patriarkatet utövade sin makt» (s. 256), men visar också hur författaren tänjer vissa ramar och låter andra vara vid det givna, en metod och avvägning som frammanar det speciella i Ester Bolinders romankonst.

Redaktörernas val att ge artikelförfattarna »fria händer» (s. 9) har dock som sagt lett till en variationsrikedom på flera plan. En uppsats som särskilt profilerar en författarpersonlighet är Boel Westins »Tintomaras äventyr. Ester Blenda Nordström». Boel Westin tecknar bilden av en pionjär på många områden; Ester Blenda Nordström gav sig på undersökande journalistik, skrev uppmärksammade socialrapporter redan på 1910-talet och föregrep Pippi Långstrump-figuren i sina böcker från 1920- och -30-talen om den självständiga, frigjorda och målmedvetna Ann-Mari. Här illustrerar Boel Westin hur Ester Blenda Nordström i åtskilliga avseenden var före sin tid – i vissa fall framstår hon som ytterst modern och hon står inte 1990-talets miljöfilosofiska tänkande efter i sina gestaltningar av bonden Ann-Maris liv som en vision av människans ideala och respektfyllda förhållande till det landskap som omger henne och till den jord hon lever av.

Kristin Hallbergs översikt över tidiga flickboksförfattare i uppsatsen »Att vara sig själv. Det kvinnliga språket hos några flickbokspionjärer» framhåller hur redan 1890-talsförfattare som Ellen Idström i *Tvillingsystarna* (1893) och Gerda Meyerson i *Flickor emellan* (1890) för in ett 1880- och -90-talsperspektiv vad gäller frågor om könsjämlighet i böcker för unga flickor och förordar kvinnans rättigheter både i yrkesval, utbildning och äktenskap. Kristin Hallberg uppehåller sig också vid berättartekniker och -strategier och ger tydliga exempel på hur författarna sätter kvinnoförhållanden i centrum på ett medvetet sätt.

Om flickor för flickor ger nytt liv åt flickboken och just för att den så lockande och i de flesta fall övertygande presenterar nya perspektiv skapar den en nyfikenhet som går utöver flickboken under 1900-talets första halvsekel. Förhoppningsvis inspirerar den till en motsvarande antologi om pojkboken; den har vidare lagt en säker grund till en bok om vår moderna flickbok. Dessutom är en av dess förtjänster att den sätter in flickboken i en kvinnolitterär prosatradition. Dess ställning i den populärlitterära traditionen antyds, en tradi-

tion som under 1800-talet till en betydande del uppbars av kvinnor; vidare är det möjligt att se linjen från Fredrika Bremer över åttitalet och in i modernismen, både vad gäller teman och problemformuleringar. I Kristin Hallbergs bidrag »Att vara sig själv. Det kvinnliga språket hos några flickboks pionjärer» erinrar t.ex. vissa kvinnobilder (se t.ex. s. 72 f.) om Victoria Benedictons intensiva kvinnoporträtt och Birgitta Josefsson betonar i sin artikel »'Nu sätter vi på radion och kaffepannan.' En lustläsning av Sigrad Adams-Klingbergs flickböcker» det icke-realistiska inslaget i Sigrad Adams-Klingbergs böcker, ett drag av magisk realism som de realisminkörda kritikerna ställde sig oförstående inför. Likaså poängterar Eva Heggstad i »Yrhättan – samhällsbevarare eller samhällsreformator? Gerda Ghobés Anne-Vildkattböcker» de socialpolitiska och radikala samhällsutopierna i Gerda Ghobés flickböcker – ett slags utopier som gestaltas även hos samtida kvinnliga vuxenlitterära författare. Gabriella Åhmansson ger ett tydligt exempel på hur den klassiska tematiken kring kluvenheten mellan radikal frihetslängtan och kvardröjandet i det konservativa könsrollmönstret gestaltas även i flickboken (i artikeln »Rymmare och fasttagare. Irma S:t Cyr Jonssons flickböcker»).

Det är således framför allt flickboksförfattarnas »dubbelverkande bildspråk» (Boel Westin, s. 14) som blir föremål för forskarnas granskningar av flickboken i *Om flickor för flickor*. Det är ett perspektiv som ofta framgångsrikt använts i vår samtida genusforskning för att frilägga många tidigare osedda skikt i litteraturen. Det visar sig vara lika fruktbart när det tillämpas på det tidiga 1900-talets flickbokstexter.

Anna Williams

Johan Wopenka: *På smekmånad med Gröna skrällen. Kioskhäften i Sverige – en förteckning*. BJW-förlaget, Göteborg, 1995.

Vi kan börja med Strindberg som ett belysande exempel. Den som önskar inhämta bibliografisk information om honom har ett nätt litet kompilationsarbete framför sig. Det torde vara känt att det till att börja med finns ett tiotal svenska huvudkällor, bl.a. Rune Zetterlunds *Bibliografiska anteckningar om August Strindberg* (1913), Sven Rinmans »Bibliografi. Åttiofem och nittiofem. Strindberg» (*Ny Illustrerad Svensk Litteraturhistoria*, band IV, 1957), Göran Lindströms »Strindbergsforskning 1915–1962» (*Svensk Litteraturtidsskrift* 1962), Bengt Lundblads *August Strindberg. Ett urval litteratur 1900–1961* (1962), Rinmans »Tio års Strindbergsforskning» (*Meddelanden från Strindbergssällskapet* 1968), densammes »Femton års Strindbergsforskning» (*Strindbergiana* 1985) och densammes »Tre års Strindbergsforskning» (*Strindbergiana* 1989). En del av dessa är resonerande bibliografier, vilka typografiskt är svåröverblickbara. Bortsett från Zetterlunds pionjärverk berör informationen i dessa bibliografier genomgående litteratur om Strindberg, huvudsakligen svensk. Förteckningarna är selektiva; Rinman och Lundblad har exempelvis inte tagit med artiklar i dagspressen. Vad utländskt material om Strindberg anbe-

langar, är läget ännu bekymmersammare: spridda uppgifter finns exempelvis hos Rinman och Lindström, men man finge även konsultera ett stort antal utländska verk, och skulle ändå nödgas inse att stora fält är oregriserade. Det hittills anförda gäller Strindbergs tryckta verk. Handskrifterna berörs sporadiskt hos Zetterström, men eljest får man vända sig till olika förteckningar av Walter A. Berendsohn, bl.a. »Strindbergs Briefwechsel im Rahmen der Strindbergforschung» (*Edda* 1949) och »Register över Strindbergs manuskript» (*Meddelanden från Strindbergssällskapet* 1951–52 och 1955).

Vi ser alltså av denna flyktiga genomgång att översiktliga och täckande verkförteckningar ingalunda är någon självklarhet beträffande vår vitterhet. Ändå utgör bibliografier det fundament som forskningen vilar på, vilket alla i vårt ämne är medvetna om, men vilket ingalunda återspeglas i den status bibliografiskt arbete har i vårt skrå. Härvidlag är det dags för en rejäl omvärdering, så att grundforskning av detta slag (tillika med exempelvis textederingsarbete) får det anseende det förtjänar. Det är lätt att hålla med Rolf E. Du Rietz när han i *Bokvännen* 1959:5 skriver: »en litteratur utan bibliografier [...] är såsom ett magasin utan ljus» (s. 116).

Under omständigheterna har man alltså att tacksamt hälsa varje nytt bidrag till genren. Det senaste heter *På smekmånad med Gröna Skrällen. Kioskhäften i Sverige – en förteckning* (1995) och är sammanställt av Johan Wopenka. Materialet omfattar åren 1933–64 (inte 1930–60, som uppges på s. 21). Olika forskare skulle säkert definiera begreppet 'kioskhäften' (eng.: 'pulp magazines') på olika sätt; Wopenka beskriver området för sin undersökning som »publikationer som i huvudsak innehåller en längre historia av pulp-karaktär, eventuellt kompletterad med en eller ett par kortare noveller etc, som har häftklammer i ryggen och som har ett ungefärligt format på 15 x 20 upp till 20 x 25 cm» (s. 21).

I sitt intressanta och klagörande förord nämner Wopenka bl.a. många av de fallor som finns mer eller mindre dolda i hans forskningsfält: kollektivpseudo-nymer som gör det svårt att bestämma ett verks egentliga upphovsman; det faktum att en upphovsman kan ha använt sig av många pseudonymer; felaktiga uppgifter om upphovsman; serieredaktörernas benägenhet att ogenerat handskas med texterna på så vis att samma historia kan dyka upp under olika titlar och med olika uppgivna upphovsmän, till yttermera visso med namnen på de medverkande personerna utbytta; vid översatt material har man genomgående att göra med adaptationer: texterna »lokaliseras» ofta, d.v.s. förleds till svensk mark med svenska hjältar och författarnamn och verkstitlar kunde bli oigenkännliga i förhållande till originalen. Ibland, menar Wopenka, har vi även med plagiat att göra, men det är svårt att avgöra om det faktum att exempelvis berättelser av Margery Allingham, John Dickson Carr, Raymond Chandler och Ellery Queen publicerades under falskt namn under åren kring 1950 i *Detektivmagasinet* beror på medvetet bedrägeri från serieredaktionen för att slippa betala ersättning till innehavarna av upphovsmannarätten eller om det rör sig om en eller flera 'smarta' svenskar som på enkelt